

ПЕРЕДМОВА АВТОРА

Багато років тому батьки приїхали до мене у Нью-Йорк, і я вирішив оселити їх у «Мерсері». То був такий собі жарт з мого боку. «Мерсер» — фешенебельний готель, де зупиняються багаті та знамениті. Мої батьки — особливо тато — такими речами не цікавилися. Тато не дивився телевізор, не ходив до кіно, не слухав популярної музики. Про журнал «Піпл», тобто «Люди», він би подумав, що то антропологічне видання. Він був фахівцем у трьох конкретних царинах: математика, садівництво й Біблія.

Я прийшов забрати батьків на вечерю і спитав у тата, як минув його день.

— Пречудово! — відповів він.

Виявилося, що вдень він розговорився з якимсь чоловіком у фое готелю. Дуже в дусі мого батька: він любив розмовляти з незнайомцями.

— І про що ви балакали? — спитав я.

— Про садівництво!

— А як його звали?

— О, гадки не маю. Але повсякчас підходили люди і просили його сфотографуватися з ними чи розписатися на папірці.

Якщо ці рядки читає якась голлівудська зірка і пригадує, що багато років тому спілкувалася з бородатим англійцем у фое «Мерсеру» — будь ласка, напишіть мені.

А для всіх інших нехай це буде уроком. Іноді найліпші розмови з незнайомцями — ті, після яких незнайомиць лишається незнайомцем.

Вступ

«Вийдіть з машини!»

1

У липні 2015 року молода афроамериканка Сандра Бланд¹ їхала з рідного Чикаго до маленького містечка Прері-В'ю на півдні від Г'юстона у Техасі. Вона мала співбесіду в Університеті сільсько-го господарства і техніки Прері-В'ю, який кілька років тому закінчила. Сандра була висока на зріст, з прикметною зовнішністю і примітним характером. За навчання вона належала до сестринства Сигма-Гамма-Ро і грала у маршовому оркестрі. Сандра була волонтеркою і допомагала літнім людям, а ще постила короткі мотиваційні відео на ютубі на каналі «Говорить Санді». Часто вона починала відео зі слів: «Доброго ранку, мої чарівні королі й королеви».

Сьогодні я дякую Богові та славлю Його ім'я². О так, дякую, і не лише за те, що сьогодні мій день народження, а й за зростання Йому дякую, дякую Йому за все, що Він зробив для мене цього року. На двадцять восьмому році земного життя я оце озираюся назад, на все, що Він мені показав. Хай навіть і помилок я накоїла, і накосячила, але Бог мене любить, і я хочу сказати вам, мої королі й королеви, що вас Бог теж любить.

Роботу в університеті Бланд отримала. Вона була в піднесеному гуморі, мала плани паралельно вчитися на магістра політичних наук. Десятого липня вона поїхала з університету по харчі, і щойно виїхала на трасу біля університетського містечка, як її зупинив патрульний. Його звали Браян Енсинія. Він був білий, чорнявий і мав тридцять років. Також Енсинія був гречний — принаймні попервах. Він заявив, що Сандра перестроїлася в інший ряд, не просигналізувавши про це. Почав ставити питання. Сандра почала відповідати, а тоді закурила, й Енсинія попросив її загасити цигарку.

Подальшу розмову зафіксувала камера спостереження, і в тому чи іншому вигляді її кілька мільйонів разів переглянули на ютубі³.

Бланд: Я в своїй машині, чого це мені не можна курити?

Енсинія: Ну то можете вийти з машини.

Бланд: А можу і не виходити.

Енсинія: Вийдіть з машини.

Бланд: А чого б це я мала...

Енсинія: Вийдіть з машини!

Бланд: Ні, ви не маєте такого права. Не маєте права.

Енсинія: Вийдіть з машини.

Бланд: Ви не маєте такого права. Ви не маєте права на це.

Енсинія: Маю. Виходьте, бо відберу права.

Бланд: Я відмовляюся з вами розмовляти, крім як для ідентифікації моєї особи... (*говорять водночас, не розібрати*) ...заберете права, бо перестроїлася в інший ряд без сигналу?

Енсинія: Виходьте, бо відберу права. Це наказ. Виходьте з машини, бо заберу права.

Бланд: Так, усе, я дзвоню адвокату.

Бланд і Енсинія сперечаються так довго, що аж незручно. Наростають емоції.

Енсинія: Я тебе зараз звідти витягну. (Тягнеться у вікно машини).

Бланд: Ти мене тягнеш з моєї машини? Ти ба!

Енсинія (викликає підмогу): 2547.

Бланд: Ну давай! Давай!

Енсинія: Даю! (Хапає Бланд).

Бланд: Ану не чіпай мене!

Енсинія: Вилізай з машини!

Бланд: Не чіпай мене! Не чіпай! Я не арештована, ти не маєш права витягати мене з машини!

Енсинія: Тепер арештована!

Бланд: Арештована? Та за що? За що, га? За що?

Енсинія (в рацію): 2547, автострада FM1098. (Нерозбірливо). Пришліть підмогу. (До Бланд). Вилізай з машини! Взяла і вилізла!

Бланд: За що мене затримують? Ти мені хочеш вгатити штраф, бо я...

Енсинія: Я сказав, вийшла з машини!

Бланд: За що мене затримують? Ти відчинив...

Енсинія: Виконуй наказ. Я тебе зараз звідти витягну.

Бланд: Ти погрожуєш витягнути мене з моєї власної машини?

Енсинія: Вийди з машини!

Бланд: А потім (не розібрати, говорять водночас) мене?

Енсинія: Зараз шокером отримаєш! Вилізай! Негайно! (Дістає шокер і спрямовує на Бланд).

Бланд: Ого! Ох ти ж! (Виходить з машини).

Енсинія: Вийшла! Взяла і вийшла! Негайно!

Бланд: Бо перестроїлася без сигналу? Ти отаке коїш, бо я перестроїлася без сигналу?⁴

Бланд затримали й арештували. За три дні вона вкоротила собі віку в камері.

Історія Сандри Бланд припала на дивний період у громадському житті Америки. Цей період почався наприкінці літа 2014 року, коли у Фергюсоні, що в штаті Міссурі, поліціант застрелив вісімнадцятирічного чорношкірого юнака на ім'я Майкл Браун⁵. Той буцімто украв у крамниці коробку сигар. Протягом наступних кількох років сталася ще низка гучних історій про насильство поліції щодо чорних. По всій країні почалися протести і заворушення. Народився цілий громадський рух, «Black Lives Matter» — «Чорні життя теж важливі». Якийсь час про нього говорила ціла Америка. Може, ви навіть пригадаєте ще кілька таких історій з новин. У Балтиморі чорний юнак Фредді Грей був арештований за носіння кишенькового ножа і впав у кому просто в поліційному фургоні. Під Міннеаполісом чорного молодика на ім'я Філандо Кастиле зупинила поліція і навіщось вистрелила в нього сім разів, коли Кастиле надав посвідчення особи. В Нью-Йорку до Ерика Гарнера, теж чорного, який буцімто незаконно торгував цигарками, підійшла група поліціантів, зав'язалася бійка, і Гарнер у ній задихнувся і помер. У Норт-Чарлстоні (Південна Кароліна) чорного на ім'я Волтер Скотт зупинили за непрацюючу задню фару, він вибіг з машини й отримав від білого поліціанта кулю у спину. Скотт загинув 4 квітня 2014 року, і Сандра навіть розповіла про нього на своєму каналі⁶.

Доброго ранку, мої чарівні королі й королеви. Я не расистка. Я виросла у Вілла-Парку, штат Іллінойс. Я була єдиною чорною дівчиною в нашій групі чирлідерок... Чорні люди, ви не станете успішними в цьому світі, поки не навчитесь працювати з білими. Я хочу, щоб білі зрозуміли, що ми, чорні, стараємося щосили... і що ми просто не можемо стриматися, коли стикаємося з такими ситуаціями і бачимо, що життя чорних нічого не важить. Якщо вам цікаво, чого це він тікав,

то, чорт забирай, подивіться новини: можна стояти собі на місці та здатися копам, а вони все одно тебе пристрелять⁷.

За три місяці загинула і вона.

«Розмови з незнайомцями» — це моя спроба зрозуміти, що сталося того дня на узбіччі сільської дороги в Техасі.

Нащо я написав книжку про те, як патрульний зупинив машину, а вийшла біда? Бо мене аж ніяк не задовольнило обговорення, яке постало з тих історій. Одні обговорювали расистський аспект подій і дивилися на них, ніби з висоти пташиного польоту. Інші озброїлися збільшувальним склом і вивчали кожнісіньку конкретну деталь. А який був той поліціант? А що саме він зробив? Одні за лісом не бачили дерев, інші за деревами не бачили лісу.

Обидві сторони були праві, кожна по-своєму. Упередження й некомпетентність узагалі пояснюють багато проблем у соціальному житті США. Але до яких наслідків призводять такі діагнози, крім хіба що обіцянок наступного разу старатися краще? Є погані копи, є упереджені копи. Консерватори більше люблять пояснювати все першим варіантом, ліберали — другим, а в результаті сторони не чують одна одну. Поліція і далі вбиває людей по всій країні, але в новинах про це вже немає такого розголосу. Мабуть, американці вже і призабули, хто така та Сандра Бланд. Минуло трохи часу, і ми забули про ті суперечності й рушили далі.

Але я забувати не хочу.

3

У шістнадцятому столітті нації і держави Європи змагалися десь у сімох десятках воєн. Данці воювали зі шведами, поляки — з тевтонськими лицарями. Османи билися з венеційцями. Іспанці — з французами тощо. Якщо і була якась система в цих ненастанних

конфліктах, то полягала вона в тому, що билися здебільшого сусіди з сусідами. Воювали з тими, хто давно жив просто за найближчим кордоном,— чи, як варіант, війна точилася в межах власних кордонів: такою була Османська громадянська війна 1509 року. Протягом людської історії зіткнення — ворожі й не дуже — рідко мали місце між незнайомцями. Ті, з ким стрічалися і билися, вірили в того самого Бога, так само будували міста, воювали такою самою зброєю і за тими самими правилами.

Але найкривавіший конфлікт шістнадцятого сторіччя став винятком з цих правил. Коли іспанський конкістадор Ернан Кортес зустрівся з правителем ацтеків Монтесумою II, вони один про одного не знали нічого⁸.

Кортес висадився в Мексиці в лютому 1519 року і почав повільно просуватися вглиб країни, до ацтекської столиці — міста Теночтитлан. Коли військо Кортеса прибуло до міста, Теночтитлан їх вразив. То було величне видовище: Теночтитлан перевершував усі міста, які Кортес і його люди бачили в Іспанії. То було місто на острові, поєднане з берегами системою мостів і покреслене сіткою каналів. Там були широкі бульвари, майстерно збудовані акведуки, багаті ринки, осяйно-білі храми, громадські сади, навіть зоопарк. У Теночтитлані панувала бездоганна чистота, яка людям, звичним до бруду європейських міст, здалася мало не дивом.

«Коли ми побачили стільки міст і поселень на воді, а ще великі міста на суходолі, вони нас вразили; ми казали, що то якісь чари,— пригадував Берналь Діас дель Кастильйо, один з офіцерів Кортеса.— Дехто з солдатів навіть питав: а чи воно нам не сниться?.. Не знаю, як і описати ті видовища, бо такого ми не бачили і не чули про подібне, навіть не мріяли...»⁹

Біля воріт Теночтитлана іспанців зустріла делегація ацтекських вождів. Їх відвели до Монтесуми. Постать імператора була оточена майже нереальною величиною: його несли на ношах,

гаптованих золотом і сріблом, прикрашених квітами і дорогоцінним камінням. Перед процесією ішов один з придворних, підмітаючи шлях. Кортес зійшов з коня. Монтесума — зі своїх нош. Кортес за іспанським звичаєм хотів був обійняти володаря ацтеків, але люди Монтесуми його зупинили. Ніхто не мав права обіймати Монтесуму. Натомість іспанець і ацтек уклонилися один одному.

— Ти — він чи ні? Ти — Монтесума?

— Так, це я, — відповів Монтесума.

Доти жоден європеець не ступав на землю Мексики. Жоден ацтек не бачив європейців. Кортес нічого не знав про ацтеків — тільки чудувався з їхнього багатства і надзвичайного міста, яке вони збудували. Монтесума нічого не знав про Кортеса — тільки що той прийшов до ацтекського королівства з великим зухвальством, дивною зброєю і таємничими великими тваринами, яких ніколи не бачили ацтеки, — тобто з кіньми.

Хіба дивно, що вже багато століть істориків захоплює зустріч Кортеса і Монтесуми? Тої миті п'ять століть тому, коли мандрівники почали перетинати океани і сміливо вирушали в невідомі землі, сталося небачене. Кортес і Монтесума хотіли поговорити, хоч нічого один про одного не знали. Коли Кортес спитав: «Ти — він?» — то питав непрямо. Він говорив лише іспанською і мусив привести з собою двох перекладачів. Першою перекладачкою була індіанка на ім'я Малінче, яку іспанці полонили за кілька місяців до того. Вона розмовляла ацтекською мовою науатль і ще маянською мовою мексиканської території, з якої почалася мандрівка Кортеса. Також Кортеса супроводжував іспанець-священик Херонімо дель Агілар, який опинився в Юкатані внаслідок кораблетрощі й за час перебування там вивчив мову мая. Отже, Кортес звертався до Агілара іспанською, той перекладав його слова маянською для Малінче, а Малінче перекладала з маянської на науатль для Монтесуми — і коли Монтесума відповів:

«Так, це я», його слова рушили тим самим довгим ланцюжком перекладу зворотнім шляхом. Просте спілкування лицем до лица, до якого всі звикли, раптом стало безнадійно ускладненою процедурою*.

Кортеса запросили до одного з палаців Монтесуми — Агілар писав, що там були «незліченні кімнати, передпокої, ошатні зали, підлогу застелено великими килимами, всюди подушки зі шкіри і деревних волокон, пухові ковдри, чудові накидки з білого хутра»¹⁰. Після вечері Монтесума приєднався до Кортеса і його людей і виголосив промову. Негайно почалися непорозуміння. З того, як іспанці переклали слова Монтесуми, виходило, що володар ацтеків каже неймовірне: що має Кортеса за божество і справдження давнього пророцтва, згідно з яким бог-вигнанець одного дня повернеться зі сходу. І через це він здається Кортесові. Можна уявити, що подумав Кортес: тепер це прегарне місто фактично належало йому.

Та що насправді мав на увазі Монтесума? В науатлі, мові ацтеків, існувала модальність шанобливості. Монтесума як правитель висловлювався в рамках етикету згідно з культурною традицією, за якою можновладці виражали свій статус через удавану скромність. Історик Метью Ресталл відзначає, що слово на позначення аристократа в мові науатль майже не відрізняється від слова на позначення дитини. Коли такий правитель, як Монтесума, говорив про свою слабкість і незначущість, він ненав'язливо підкреслював свій статус і владу.

Ресталл пише:

* Думку, ніби Монтесума вважав Кортеса богом, повністю розбила, зокрема, історикinja Камілла Таунсенд. Таунсенд вважає, що мало місце непорозуміння, бо Кортеса і його людей мовою науатль називали словом «теотль», яке іспанці перекладали як «бог». На думку Таунсенд, це слово вживали лише тому, що «іспанців треба було якось називати, а як — незрозуміло... До цієї миті у світі науа людину завжди називали за походженням з поселення чи міста-держави або за соціальною роллю (митар, можновладець, слуга). А для цих нових людей не існувало категорії»¹¹.

Цілком очевидно, що перекласти таку мову адекватно неможливо. Вона нерідко зобов'язувала мовця говорити речі, протилежні тому, що він насправді мав на увазі. Під час перекладу втрачалися нюанси, висловлювання спотворювалися через численних перекладачів... Було не просто мало шансів, що Монтесуму правильно зрозуміють, — існувала велика вірогідність, що сказане ним перевернеться з ніг на голову. Власне, Монтесума говорив не про те, що здається він, а про те, що здаються іспанці¹².

З курсу історії у школі ви, мабуть, пам'ятаєте, чим закінчилося знайомство Кортеса і Монтесуми. Кортес узяв Монтесуму в заручники, а тоді вбив. Між іспанцями й ацтеками почалася війна. Загинуло двадцять мільйонів ацтеків: прямо — від рук іспанців чи непрямо — від хвороб, які ті привезли з собою. Теночтитлан було зруйновано. Прихід Кортеса до Мексики розпочав добу катастрофічних колонізаторських завоювань. А ще було запроваджено нову, виразно сучасну модель соціальної взаємодії. Нині ми постійно стикаємося з людьми, чиї погляди, цінності й походження докорінно відрізняються від наших власних. Сучасний світ — це не двоє братів, що б'ються за владу в Османській імперії. Це Кортес і Монтесума, які намагаються порозумітися крізь численні нашарування «перекладів». «Розмови з незнайомцями» — книжка про причини, через які в нас не складається з цим перекладом.

Кожен з наступних розділів присвячено розкриттю якогось аспекту проблеми незнайомця. Про багато прикладів ви чули — я їх узяв з новин. У Північній Кароліні в Стенфорді першокурсник Брок Тернер знайомиться з жінкою на вечірці, а за кілька годин уже опиняється в поліції. В Університеті штату Пенсильванія колишній помічник тренера футбольної команди Джері Сандускі отримує строк у в'язниці за педофілію, а директор школи і двоє його головних помічників виявляються співниками злочинів. Ви прочитаєте про шпигунку, яка багато років непоміченою

оберталася у владних колах Пентагону, про чоловіка, який привів до краху голову фінансової піраміди Берні Мейдоффа, про несправедливе обвинувачення студентки за обміном Аманди Нокс і про самогубство поетеси Сильвії Плат.

У всіх цих історіях задіяні в них сторони тлумачили слова й наміри одне одного, спираючись на певні стратегії. І в усіх історіях щось пішло дуже не так. У «Розмовах з незнайомцями» я прагну зрозуміти ці стратегії — проаналізувати їх, піддати критиці, з'ясувати, звідки вони взялися і як їх виправити. В кінці книжки я повернуся до Сандри Бланд, бо ця історія на узбіччі дороги ще довго нас переслідуватиме. Тільки уявіть, як воно було важко. Браян Енсинія не знав Санді Бланд, вони не були сусідами, ніколи не бачилися. Інакше все було б дуже просто:

— Санді! Як справи? Будь обережніша за кермом!

Натомість там зустрілися Бланд з Чикаго й Енсинія з Техасу, чоловік і жінка, білий і чорна, поліціант і цивільна особа, озброєний і неозброєна. Одне для одного вони були незнайомі, чужі. Якби наше суспільство було вдумливіше, якби ми були не проти хоч трохи зрозуміти те, як ми даємо раду незнайомцям, Сандра не померла б у тюремній камері в Техасі.

Та на початку я маю два питання — дві загадки про незнайомців, — що починаються з історії, яку багато років тому розповів у кімнаті для допитів у Німеччині чоловік на ім'я Флорентіно Аспільяга.